

Матеріали Ілька Борщака в особовому архіві Омеляна Пріцака

Стаття покликана дати загальний огляд матеріалів українського дослідника-емігранта Ілька Борщака, які зберігаються в архівній колекції Омеляна Пріцака, що є структурною складовою Наукового архіву Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Ключові слова: І. Борщак, особовий архів О. Пріцака, Паризький архів міністерства закордонних справ, «Діаріуш подорожній» Пилипа Орлика.

На початку жовтня 2006 року Національному університету «Києво-Могилянська академія» була подарована колекція відомого історика, орієнталіста, філолога Омеляна Йосиповича Пріцака (1919-2006) [13]. Дана колекція, що складається з трьох частин: архівної, бібліотечної та мистецької, становить окремий структурний підрозділ наукової бібліотеки університету під назвою «Меморіальний кабінет-бібліотека Омеляна Пріцака». Опис та систематизація архівної частини колекції були завершені у 2012 році.

Архів окрім науково-творчих та особистих документів О. Пріцака включає також матеріали багатьох дослідників з усього світу. Зокрема тут зберігаються окремі комплекси документів таких відомих науковців, як Агатангел Кримський, Ганс-Гайнріх Шедер, Фрітц Кренков та інших. Серед них найбільшим за обсягом є частина архіву українського емігрантського дослідника Ілька Львовича Борщака (1892-1959), що після його смерті зберігався у Франції.

Матеріали І. Борщака опинилися в особовому архіві О. Пріцака найімовірніше наприкінці 1980-х років минулого століття, коли останній ініціював факсимільну публікацію «*Diariusz podrozy*» українського гетьмана Пилипа Орлика в рамках видавничого проекту «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства» Українського наукового інституту при Гарвардському університеті. У вересні 1988 року вчений здійснив поїздку до Франції. Там О. Пріцак з метою віднайти та перевірити ряд документів, що були відомі в науковому світі лише з робіт І. Борщака, був допущений розпорядником архіву Аркадієм Жуковським до неопублікованих праць українського дослідника-емігранта [19, с. 473]. Роботою над виданням щоденника Пилипа Орлика можна пояснити і тематику матеріалів І. Борщака, що опинилися в архіві, адже більшість з них тою чи іншою мірою пов'язані з історією України першої половини XVIII століття.

За часів радянської влади праці І. Борщака не були знані широкому загалу, а тільки обмеженому колу людей, що мали доступ до фондів спеціального зберігання. Це насамперед пояснюється патріотичним спрямуванням досліджень вченого: всі його роботи пронизані ідеєю незалежної України та боротьби її народу за звільнення від російської влади.

Ситуація почала змінюватися в останні десятиліття XX століття. Вже наприкінці 1980-х років постать І. Борщака починає відкриватися для українського читача: з'являються перші невеликі статті у виданнях періодичної преси [15, с. 42-43]. У 1991 році була опублікована збірка історичних есе дослідника з розлогою передмовою про автора відомого українського науковця Ярослава Дашкевича (1926-2010) [3]. На початку XXI століття світ побачила брошура, що була повністю присвячена життю та діяльності І. Борщака, за авторства професора Валентина Шкварця [14].

Проте постать емігрантського дослідника все рівно залишається недостатньо вивченою українською історичною наукою. Насамперед це пов'язано з тим, що І. Борщак більшість свого життя провів у Франції, а це значно ускладнює наукові розшуки при дослідженні його біографії та науково-публіцистичної спадщини.

Безпосередньо переходячи до характеристики матеріалів І. Борщака в особовому архіві О. Пріцака, слід зазначити, що вони були виділені в окремий комплекс та охоплюють 138 справ. Серед них можна виокремити три основні групи документів: а) листування; б) науково-творчі матеріали; в) копії архівних документів.

Найменшою за обсягом є епістолярна група документів, що складається лише з трьох документів від 1938 року (листування І. Борщака з О. Пріцаком) [5, арк. 5-7]. Хоча відомо, що дослідники після 12-літньої перерви відновили листування та існує як мінімум 16 листів, що

хронологічно охоплюють період з 1950 по 1955 роки [2]. Оригінали листів в архіві не збереглися, а лише їх рукописні копії. В жовтні 1938 року студент Львівського університету О. Пріцак звернувся до І. Борщака з проханням надіслати список праць останнього стосовно доби гетьмана Івана Мазепи. З листом молодий дослідник відправив свою першу надруковану працю «Рід Скоропадських» [12], про яку І. Борщак досить схвально відгукнувся у листі-відповіді від 19 жовтня, з яким також була надіслана і бібліографія праць про І. Мазепу. Після наступного листа О. Пріцака, в якому він висловлював щире подяку за надіслані матеріали, зв'язок між вченими перервався, що можна пояснити не тільки початком Другої світової війни, але і захопленням радянською владою Галичини.

Перед тим як перейти до характеристики наступної групи матеріалів, слід звернути увагу на наявну в архіві ксерокопію бібліографії праць І. Борщака за період з 1920 по 1952 роки, що тематично присвячена історії України та Східної Європи. Складена вона була самим дослідником та займає 376 позицій. На титульній сторінці збереглася печатка Національної школи живих східних мов (*Ecole nationale des langues orientales vivantes*), в якій І. Борщак з 1938 року викладав українську мову та курс українознавства. Це до речі була його перша постійна робота на території Франції [3, с. 11].

До другої групи документів належать як рукописні та машинописні роботи, так і вирізки та ксерокопії друкованих праць дослідника. Переважно це документи українською мовою, хоча зустрічаються і французькою та англійською. Хронологічно матеріали охоплюють період з 1922 по 1956 роки, а тематично відносяться до діяльності Пилипа та Григора Орликів. Ксерокопії були зроблені найімовірніше О. Пріцаком під час вже згаданого візиту до Франції у 1988 році. До цієї групи матеріалів входить рукопис передмови до «Діаріуша подорожного» П. Орлика [10], а отже можна зробити висновок, що І. Борщак планував опублікувати Щоденник. Передмова складається з п'яти зошитів та була написана протягом 1937-1938 років. Слід також згадати про декілька варіантів «Виводу прав України» [11], оригінал якого так і не був знайдений, а збереглася лише його копія, виконана самим І. Борщаком. Це примушує досить критично ставитися як до цього документу, так і до інших джерел, на які посилався дослідник у своїх працях.

Не можна оминати увагою зошит, до якого І. Борщак вклеював вирізки власних статей з газетних видань (близько 20 українською та французькою мовами), а також рецензії інших вчених на свої праці [9]. Рецензії на роботи І. Борщака писали такі відомі науковці, як Теофіль Коструба, Борис Крупницький, Борис Унбегаун та інші. Окрім цього, сюди були вклеєні подяки за надіслані праці від багатьох інституцій Західної Європи, зокрема Пруської Державної Бібліотеки в Берліні, Королівської Бібліотеки в Брюсселі, Національної Бібліотеки в Парижі, Королівської Бібліотеки в Стокгольмі тощо.

І. Борщак в пошуках згадок про Україну опрацював фонди багатьох архівів Західної Європи, зокрема в Парижі, Лондоні, Відні, Римі, Стокгольмі та інших містах [3, с. 7]. Це дало йому змогу скопіювати величезну кількість архівних матеріалів до історії України, частина яких в свою чергу опинилася в особовому архіві Омеляна Пріцака. В основному це рукописні копії документів або виписки з них, що стосуються життя та діяльності Пилипа Орлика і його сина Григора, зокрема листування українського гетьмана зі шведським та польським монархами, кримським ханом, турецьким візиром, молдавським господарем за 1710-1720 роки [7]. Також необхідно згадати про франкомовні машинописні копії документів з Паризького архіву Міністерства закордонних справ (*Archive du Ministère des affaires étrangères à Paris*): лист Григора Орлика та уривки з трьох листів французького посла в Константинополі маркіза де Вільньова до кардинала де Флері, а також Інструкція короля Людовіка XV щодо Пилипа Орлика, в якій французький монарх висловлював щире занепокоєння долею гетьмана [8, арк. 2-13]. Дані документи цінні не тільки при вивченні діяльності українського гетьмана та його сина, але і в контексті дослідження місця українського козацтва в міжнародній політиці провідних держав Європи. Але звичайно ж вони потребують ретельної перевірки, враховуючи, що дослідник «іноді свідомо приховував справжні назви джерел, архівів, бібліотек, фондів, з яких черпав відомості» [3, с. 8]. Не кажучи вже про те, що ряд науковців, зокрема О. Пріцак, А. Пернал, Д. Ессар, скаржилися на те, що вони не могли віднайти документи, на які посилався І. Борщак [3, с. 8-9], [19, с. 473].

Окрему увагу слід приділити трьом рукописним копіям (дві польською та одна українською мовами) «Діаріуша подорожного» українського

гетьмана Пилипа Орлика [6]. Як відомо оригінал Щоденника, який П. Орлик вів польською мовою, окрім ряду частини (переважно це листи), які гетьман записував французькою та латинською мовами, зберігається в Паризькому архіві міністерства закордонних справ [16]. Також існує копія Діаріуша, виготовлена наприкінці XVIII століття (приблизно в 1780-х роках) анонімними польськими палеографами, що знаходиться в Бібліотеці Чарторійських у Кракові [1, с. 323].

Окрім цього було декілька спроб опублікувати Щоденник. У 1936 році Український науковий інститут у Варшаві надрукував перший том, який охоплював життя гетьмана з жовтня 1720 по лютий 1723 року [4], що становить приблизно одну п'яту всього тексту. Інститут збирався видати інші частини Діаріуша ще в п'яти томах та шостий том присвятити життєпису гетьмана [4, с. IX], але ці плани були перервані початком Другої світової війни. Наприкінці 80-х років XX століття Інститут українознавчих студій при Гарвардському університеті видав факсимільну копію Діаріуша [17], [18]. На жаль, Щоденник було надруковано тільки за роки з 1720 по 1731, після чого Інститут призупинив публікацію, яку не відновлено і досі.

Повертаючись до рукописних копій Щоденника з архівної колекції О. Пріцака, найбільш цінною, на нашу думку, є український переклад, оскільки копії, що написані польською мовою, охоплюють тільки 1720-1724 роки. Хоча україномовна копія теж неповна: вона розпочинається 19 листопада 1720 року, тоді як Пилип Орлик розпочав вести місяцем раніше (10 жовтня). Слід зазначити, що україномовною цю копію можна назвати досить умовно, оскільки частини, написані французькою та латинською мовами, залишилися без перекладу.

Необхідно також згадати, що дана копія написана досить розбірливим почерком на відміну від самого оригіналу та його факсиміле, здійсненого Інститутом українознавчих студій. При порівнянні з документами, написаними рукою І. Борщака, стає зрозумілим, що Щоденник переписувала зовсім інша людина, особу якої встановити, на жаль, не вдалося.

Оскільки оригінал Щоденника знаходиться в Парижі, його копія кінця XVIII століття – в Кракові, публікація 1936 року охопила події тільки до 1723 року, а факсимільна копія кінця 80-х років не тільки неповна, але і нерозбірлива, україномовний переклад з архіву О. Пріцака значно спростить роботу історикам при дослідженні життя та діяльності гетьмана Пилипа Орлика. Зокрема, слід зазначити, цей переклад з редакторськими правками планувалося опублікувати в «Гарвардській бібліотеці давнього українського письменства: українські переклади» [18, с. xxxvi].

Отже, комплекс документів І. Борщака в архівній колекції О. Пріцака містить цікаву і важливу інформацію щодо життя, творчості та наукових зацікавлень українського дослідника, що проживав на теренах Франції. Попри загалом публіцистичний характер праць І. Борщака та не зважаючи на не завжди підтверджені фактами висновки, дослідник привідкрив завісу над цілим комплексом джерел з історії українсько-французьких відносин XVIII-XIX століть. Необхідно також зазначити, що матеріали, зібрані ним, які тепер знаходяться в особовому архіві О. Пріцака, становлять цінну джерельну базу для дослідження історії України першої половини XVIII століття. Тому даний комплекс документів, що звичайно потребує подальшого вивчення, не слід залишати поза увагою.

Додаток

Лист № 1

Mr. Elie Borschak
Paris, XVe
3 rue Lacretelle
Prolongée
France

Город князя Льва
Супінського 21
6.X.1938

Вельмишановний Пане!

Прошу мені вибачити, що я, Вам незнайомий, турбую Вас моїм листом. Та в мене дуже важна справа. Я виготовив до 3-го тому ювіл. збірн. «Мазепа» (що його видає Українсь. Наук. Инст. у Варшаві) – «Мазепинську бібліографію», досить об'ємну: займає б. 1200 позицій та б. 600 рецензій. Хоч ту бібліографію переглянули такі знавці як Вп. П. Проф. Д. Доро-

шенко і Проф. Др. І. Крип'якевич та Дир. В. Дорошенко – а всетаки, заки вона появиться, хотівби мати певність, що в ній неперепущені праці сучасних дослідників. Тому смію звернутися до Вас з проханням прислати мені бібл. список усіх Ваших праць та рецензій на них, а також і Ваших рецензій на праці інших, що торкаються доби Гетьмана Мазепа. Сподіючись, що для Вас, визначного дослідника доби Мазепа, не чужа справа – по змозі точної й повної бібліографії її – згори складаю як найщирішу подяку та остаюсь з правдивою пошаною.

Омелян Пріцак

P.S. Посилаю разом свою студійку: «Рід Скоропадських».

Лист № 2

[Paris XV. 19.X.1938]

22.X.1938

Відповідь на листа з 6.X.1938.

Вельмишановний Пане!

З цікавістю прочитав вашу студійку про рід Скоропадських: такі речі вельми потрібні для історії, а в нас таких студій мало. Чи в альманасі За велич нації є інші такі історичні матеріали?

Дуже корисну працю робите з бібліографією Мазепи, бо такої бібліографії ще не маємо. Посилаю Вам що зміг зібрати по своїй бібліотеці, воно не зовсім повно, особливо з укр. боку, але маючи на столі низку праць, якими зайнятий, а не може на жаль зробити розшуки. Зрешту всі укр. рецензії на мої книги мусять бути в Львові. Я тримався виключно праць про Мазепу а не мазепинців, то, скільки зрозумів, Ви складаєте бібліографію Мазепи, а не Орлика etc. Я мало писав рецензій, але кілька було в щоденній пресі, на жаль абсолютно не можу Вам під цим оглядом дати точні вказівки. Зрешту воно не так важно.

Буду чекати з цікавістю появи Вашої бібліографії: я саме готую до друку том черговий моєї «Франції та України», який зватиметься «Слідами Мазепи у Франції».

Зі щирою пошаною

І. Борщак

P.S. Як би у Вас виникли якісь сумніви чи запитання, пишіть мені, а я радо завжди прийду вам у допомогу.

[До листа додано 6 сторінок 8-мки з нотатками бібліогр.]

Лист № 3

Mr. Elie Borschak

Paris XVe

3 rue Lacretelle Prolongée

France

Город князя Льва

Супінського 21

26.X.1938

Вельмишановний Пане!

Прошу прийняти мою найсердечніше подяку за надіслання мені дуже цінних бібліографічних матеріалів.

В них найшов я чимало мені невідомих рецензій, головню французьких та литовських. Ті останні дуже мене врадували – бо я ще ні одної литовської праці не мав у своїй бібліографії.

Також не менше дякую за ввічливість та охоту помогти мені Своїми цінними вказівками та радами, що для мене – з огляду на велику ерудицію і знання епохи Вельмишановного Пана – має першорядну вагу.

Дуже радо скористаю з неї.

Ще раз найщиріше дякую й остаю з правдивою пошаною

Омелян Пріцак

P. S. Висилаю разом альманах «За велич нації», що Вельмишановного Пана зацікавив.

(Правопис та синтаксис збережено)

Джерела та література

1. Бовуа Д. «Щоденник» Пилипа Орлика: від міражу вигнанці до українського міфу // Український археографічний щорічник. – Київ – Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 322-345.

2. Борисюк З. П. Листування Ілька Борщака з Омеляном Пріцаком // X Сходознавчі читання А. Кримського. Присвячені 135-річчю від дня народження А. Ю. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції (м. Київ, 5-6 жовтня 2006 р.). – К., 2006. – С. 9-12.

3. Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський. Історичні есе. – Львів, 1991. – 256 с.

4. Діарій Гетьмана Пилипа Орлика / Опрацював для друку Ян із Токар Токаржевський-Карашевич. Праці Українського наукового інституту. – Т. XVII. – Варшава, 1936. – 212 с. – (Серія історична. – Кн. 3).

5. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукова бібліотека. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 982. – 8 арк.

6. НаУКМА. Наукова бібліотека, ф. 10, оп. 1, спр. 1610-1711.

7. НаУКМА. Наукова бібліотека, ф. 10, оп. 1, спр. 1712-1714, 1719.

8. НаУКМА. Наукова бібліотека, ф. 10, оп. 1, спр. 1720. – 17 арк.

9. НаУКМА. Наукова бібліотека, ф. 10, оп. 1, спр. 1727. – 114 арк.

10. НаУКМА. Наукова бібліотека, ф. 10, оп. 1, спр. 1732. – 112 арк.

11. НаУКМА. Наукова бібліотека, ф. 10, оп. 1, спр. 1735-1738.

12. Пріцак О. Рід Скоропадських (Історико-генеалогічна студія) // За велич нації: у двадцяті роковини відновлення гетьманської держави. – Львів, 1938. – С. 50-58.

13. Детальніше про колекцію О. Пріцака див.: Сидорчук Т. М. Особливості систематизації та опрацювання архівних колекцій універсальних вчених (на прикладі роботи з особовим архівом Омеляна Пріцака) // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2011. – Т. 19, кн. 1. – С. 100-112.; Сидорчук Т. М. Систематизація та науковий опис особистих колекцій (На прикладі колекції академіка О. Пріцака в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія») // Жовківські читання 2011: Збірник статей першої наукової конференції «Музей в сучасному світі». – Львів, 2011. – С. 32-37.

14. Шкварець В. П. Ілля Борщак. Життя, діяльність, творчість: монографічне дослідження. – Миколаїв – Одеса, 2002. – 136 с.

15. Шкварець В. П. Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого. – Миколаїв, 2004. – 105 с.

16. Archive du Ministère des affaires étrangères, Paris. – Mémoires et documents, Pologne. – N. 7-11.

17. The Diariusz podrozny of Pylyp Orlyk (1727-1731) / with an Introduction by Omeljan Pritsak. – Cambridge, Mass., 1988. – 867 p.

18. The Diariusz podrozny of Pylyp Orlyk (1720-1726) / with an Introduction by Orest Subtelny. – Cambridge, Mass., 1989. – 794 p.

19. Pritsak O. The First Constitution of Ukraine (5 April 1710) // Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Vol. 41. – Pp. 471-496.

Георгій Потульницький

Матеріали Ілька Борщака в личному архіві Омеляна Прицака

В статті дається об'єктивна характеристика матеріалів українського дослідника-емігранта І. Борщака, які зберігаються в архівній колекції О. Прицака. Архів О. Прицака є складовою частиною Научного архіву Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Ключові слова: І. Борщак, особистий архів О. Прицака, Паризький архів Міністерства іноземних справ, «Диаріуси подорожні» Філіппа Орлика.

Heorhii Potulnytski

The Materials of Elie Borschak in Omeljan Pritsak's private archive

The article is devoted to the general overview of the materials of E. Borschak. They are conserved in the archival collection of O. Pritsak. The archive of O. Pritsak is an essential part of the Research archive of the National University «Kyiv-Mohyla Academy».

Key words: E. Borschak, private archive of O. Pritsak, Archive of the Ministry of Foreign Affairs in Paris, «Diariusz podrozny» of Pylyp Orlyk.

УДК 616-058(092) «19»

Сергій Вітковський (м.Переяслав-Хмельницький)

Піонери соціальної медицини в Україні (перша чверть ХХ ст.)

У статті розглядається наукова та організаційна діяльність О.В. Корчак-Чепурківського, В.Я. Підгаєцького, М.А. Кудрицького в умовах політичних змін та перетворень академічних установ (1917-1930-х рр.).

Ключові слова: медична секція, лабораторія, шкільна гігієна, УАН, ВУАН, АН УРСР, науково-дослідна робота.

На сучасному етапі розвитку цивілізованого світу здоров'я людини розглядається не лише як найбільша соціальна цінність, а й вирішальний чинник економічного розвитку конкурентоспроможності і продуктивності праці, росту добробуту країни і рівня життя її громадян.

Саме тому в більшості європейських країн уже сьогодні зроблені важливі кроки по реалізації національних профілактичних програм, спрямованих на подолання найпоширеніших хвороб сучасності та факторів їх ризику, зокрема, йдеться про викорінення тютюнопаління, алкоголізму, підвищення фізичної активності, боротьбу із онкологічними захворюваннями, діабетом, інсультом тощо.

Вітчизняними ученими впродовж століть нагромаджено неоціненний досвід профілактичної роботи, впровадження здоров'язбережних технологій, які потребують ретельного вивчення та узагальнення, порівняльного аналізу під кутом зору досягнень і втрат сучасної медичної науки і практики. Особливо ця проблема актуальна сьогодні, коли недофінансування медичної галузі стало реаліями повсякденного суспільного життя.

Отже, вивчення історичного досвіду минулого, зокрема, діяльності наукових шкіл УАН-ВУАН-АН УРСР в галузі соціальної медицини має не лише науково-пізнавальне, а й практичне значення.

Багатогранна наукова діяльність учених-лікарів доби УНР та Радянської України в галузі соціаль-